
Variaties in methodiek

A.T.J. Nooij

W.C. Ultee, **Groei van kennis en stagnatie in de sociologie**. diss., Utrecht 1977, 468 pp.

Alan Orenstein & William R.F. Phillips, **Understanding Social Research, an introduction**. Boston 1978, 428 pp.

Colin Bell & Howard Newby (eds.), **Doing Sociological Research**, London 1977, 186 pp.

De drie vermelde boeken vormen een heterogene verzameling. Achtereenvolgens: een normatieve methodologie op een hoog abstractieniveau, gericht op professionele vakgenoten; een normatieve methodiek op een aanzienlijk lager abstractieniveau, gericht op aspirant-professionals; en tenslotte een descriptieve methodiek, gericht op beide publieken. De verschillen in pretenties en denktrant zijn zo groot, dat afzonderlijke bespreking de eenvoudigste weg is, aldus elk boek in zijn eigenwaarde latend.

Dan zouden we echter een pluralisme in waarderingscriteria introduceren, dat op gespannen voet staat met het simpele feit dat in elk van deze studies uiteindelijk één vraag centraal staat: hoe doe je sociologisch onderzoek? Een vergelijking van de boeken naar pretenties en denktrant ligt dus voor de hand.

De studie van Ultee bestaat uit twee delen; in het eerste gedeelte ontwikkelt hij een aantal methodologische normen waarmee hij – in het tweede deel – een evaluatie verricht van diverse stromingen in de sociologie.

Ultee geeft een heldere beschrijving van de klassieke kennistheorie volgens welke de onderzoeker niet alleen streeft naar ware uitspraken, maar bovendien tracht de grootst mogelijke zekerheid te verkrijgen met betrekking tot de geldigheid van zijn uitspraken. Tegenover de klassieke kennistheorie staat de moderne kennistheorie, het kriticisme van Popper. In de moderne kennistheorie geldt aan ander regulatief idee (een gedachte die richting geeft aan verder denken en handelen). Niet het streven naar zekerheid c.q. de grootst mogelijke waarschijnlijkheid is richtinggevend voor de onderzoeker; volgens de moderne kennistheorie streeft de onderzoeker naar uitspraken met een hoog informatiegehalte, d.w.z. uitspraken die anders dan tautologieën bepaalde gebeurtenissen in de werkelijkheid uitsluiten. Een logische consequentie van dit beginsel is, dat de onderzoeker niet langer streeft naar de verificatie van zijn uitspraken, maar daarentegen zijn uitspraken aan falsificatiepogingen onderwerpt. Kern van de moderne kennistheorie is dan ook de stelregel van Popper: doe kritiseerbare uitspraken en kritiseer ze ook (p. 35). Systematisch, beknopt en helder redenerend, ontwikkelt Ultee een 'methodologie' voor problemen, hypothesen, theorieën en onderzoeksuitslagen. De groei van wetenschappelijke kennis staat hierbij steeds centraal. Probleemstellingen en hypothesen dienen een hoog informatiegehalte te hebben; bij de theorievorming gaat het om een integratie van hypothesen op een zodanige wijze dat een progressieve verwerking van tegenspraken (informatiegehalte!) mogelijk wordt.

De logica van het betoog heeft voor de lezer een esthetische bekooring. Toch bekwam mij in toenemende mate de twijfel aan de realiteitswaarde van deze onderneming; is dit de bekooring van sprookjesland? Ultee heeft geen enkel probleem met de opvatting van Popper dat uitspraken van empirische wetenschappen een waarheidspretentie hebben voor alle tijden en plaatsen. Ultee staat dan ook zeer kritisch tegenover alternatieven die ontstaan wanneer het regulatieve idee 'geldigheid' minder absoluut wordt genomen: resp. de historisering en de probabilisering van uitspraken, en de 'middle range' benadering. Met name de historisering kan bij Ultee geen genade vinden. Een consequent historiserend programma loopt uit op de tirannie van de aktualiteit, hetgeen als paradoxaal gevolg heeft dat daarmee de historiserende benadering is opgeheven (p. 114). Jede Konsequenz führt zum Teufel, maar ik vermoed toch dat de sociologie reeds lang zou zijn teruggekeerd in de schoot van de algemene filosofie, wanneer niet een historiserend programma – d.w.z. met een pretentie van tijdruimtelijke gerelativeerde uitspraken – model had gestaan voor het overgrote gedeelte van de empirische sociologie.

De enige concessie die Ultee doet m.b.t. het idee 'geldigheid' is gebaseerd op het begrip 'verisimilitude' van Popper. Hierbij gaat hij nader in op de interpretatie door Costner e.a. van associatie-maatstaven. Geheel ten onrechte verbindt Ultee hieraan de conclusie om in geval van twee nominale schalen te werken met dummy variabelen (alle logisch mogelijke tweedelingen). De tau van Goodman & Kruskal beantwoordt volledig aan de interpretatie van Costner en is daarom een beter alternatief.

Ultee maakt een onderscheid tussen verklarende hypothesen en waarnemingshypothesen; bij het vinden van een onderzoeksuitkomst die in tegenspraak staat tot de theorie moeten beide hypothesen in het geding worden gebracht. Hij realiseert zich niet, dat de implicatie van deze regel een systematische immunisering kan zijn van de falsificatieprocedure. Bij elke tegenspraak kunnen we immers de verklarende hypothese in bescherming nemen door de twijfel te concentreren op de waarnemingshypothese. Popper heeft dit probleem wel onderkend en een oplossing gezocht door het invoeren van de assumptie, dat het doorgaan niet moeilijk is om binnen de kring van onderzoekers te komen tot intersubjectieve overeenstemming over de waarnemingshypothesen. Op deze wijze is voortgaande wetenschappelijke groei mogelijk. Een belangwekkende implicatie van deze redenering is, dat het forum (van de Groot) een wezenlijke plaats heeft binnen het kritische rationalisme en niet – zoals Ultee in zijn kritiek op de Groot in feite beweert – slechts een tot mislukking gedoemde poging is om de klassieke kennistheorie in stand te houden. Overigens moeten we ons wel realiseren dat het forum uiteen kan vallen in meerdere referentiegroepen, die wel intern maar niet onderling de intersubjectieve overeenstemming met betrekking tot de waarnemingshypothesen hebben gerealiseerd. Zo is er binnen de survey-traditie een redelijke intersubjectieve consensus over de waarnemingshypothesen. Aan deze consensus hebben echter degenen die refereren aan de interpretatieve sociologie geen deel; zij hebben hun eigen (schijn-)zekerheden.

In het tweede gedeelte volgt dan de kritische doorlichting van een aantal tradities volgens een indeling van Wippler. Hierbij valt op, dat de utilitaristisch-individualistische en de historisch-materialistische traditie behoorlijk zijn uitgewerkt, maar dat de traditie van het empirisch onderzoek, de interpretatieve sociologie en het functionalisme dusdanig fragmentarisch aan bod komen, dat een excuserende voetnoot als vermeld op p. 416 (noot 13) nauwelijks in dank kan worden afgenomen.

Bij het evalueren van de genoemde tradities hanteert Ultee uitsluitend de regels die hij eerder heeft ontwikkeld. Hier is sprake van een theoretische methodologie *pur-sang*. Hij heeft geen enkele aandacht voor de vraag op welke wijze sociologische probleemstellingen een reflexie zijn van maatschappelijke ontwikkelingen, Smith, Ricardo en Marx waren

geen beoefenaren van de sociale wetenschappen, die slechts een esthetische, vrijblijvende-academische bevrediging nastreefden, toen zij het welvaartsprobleem aan de orde stelden in een periode van revolutionaire wijzigingen in de produktieverhoudingen. Zo is ook het revisionisme van Bernstein niet louter en wellicht ook niet primair de vrucht van een intellectuele beproeving van het werk van Marx, maar ook een reflexie op gewijzigde politieke verhoudingen, i.c. de groei van de SPD in Duitsland. Op een overeenkomstige wijze kunnen we de zelfmoord-onderzoekingen van Durkheim opvatten als integratie-studies in een periode waarin de integratieve functie van de godsdienst aan betekenis inboette.

Trouwens niet alleen probleemstellingen en hypothesen, maar ook onderzoeksuitkomsten hebben een historische, i.e. tijd-ruimtelijke geconditioneerde betekenis; ook hier heeft Ultee onvoldoende oog voor. De studie van V.d. Vall is niet zonder meer te plaatsen in een onderzoekstraditie Marxisme-revisionisme. We moeten ons dan realiseren dat dit onderzoek is uitgevoerd in de jaren vijftig in Nederland: het NVV (waarbinnen V.d. Vall zijn onderzoek verrichtte) had zich ontdaan van de EVC; de geforceerde overgang naar een industriële economie werd ondersteund door een krachtige saamhorigheidsideologie welke o.m. tot uiting kwam in sterk ingetoomde vakbondsactiviteiten. Een dergelijke situatie kan leiden tot een andere selectie van actieve vakbondsparticipanten dan in de jaren '70.

Wie deze aspecten van historiciteit wil vermijden, kan wellicht baat vinden bij laboratorium-experimenten. Naarmate evenwel de onderzoeker minder bij machte is de onderzoekssituatie te controleren en te manipuleren, speelt de historiciteit een rol waarvan de specifieke kenmerken moeilijk gereduceerd kunnen worden naar algemene variabelen. Daarnaast heeft de historiciteit van probleemstellingen als implicatie dat het louter wetenschappelijk gezien mogelijk is om door te werken aan bepaalde onderzoekstradities (b.v.: de Verelendungstheorie, het migratie-onderzoek van de jaren zestig), maar dat de relevantie van dit werk gering kan worden. Onderzoekstradities worden niet beëindigd wanneer de opgeworpen problemen bevredigend zijn beantwoord; deze tradities sterven af onder een tanende belangstelling.

De eenzijdigheid van de groei-criteria wat betreft het realiseren van *algemene* uitspraken, blijkt ook uit de behandeling van de interpretatieve sociologie door Ultee. Deze stroming streeft niet naar algemene uitspraken, en dus is het aanleggen van groei-criteria even onterecht als het beoordelen van de produktiviteit van een siamese kat op een Barneveldse legwedstrijd. De betekenis van de interpretatieve sociologie ligt elders.

Zoals uit het bovenstaande blijkt, heb ik nogal wat kritiek op de studie van Ultee. Daarnaast moet ik echter eveneens melding maken van de heldere, systematische, strakke betoogtrant die het lezen ten einde toe – en het is een heel eind – tot een boeiende aangelegenheid maken. Het is een voortreffelijke studie binnen een beperkt blikveld; de meester heeft zich getoond binnen de beperking.

Wat vinden we nu terug van de ideeën van Ultee en de hierop geformuleerde kritiekpunten in de boeken van Orenstein & Phillips, resp. Bell & Newby?

Zoals gezegd, is de publikatie van Orenstein & Phillips een leerboek; naast vakwetenschappelijke mogen dus ook didactische eisen gesteld worden. In didactisch opzicht is dit boek zonder meer geslaagd te noemen. Er worden vele, goed uitgewerkte voorbeelden uit de onderzoekspraktijk gegeven; aan het eind van elk hoofdstuk vinden we een lijst van sleutelbegrippen en een reeks discussievragen. In een methodiek-werkgroep heb ik positieve ervaringen met dit boek opgedaan. Het boek bestaat uit drie delen waarin achtereenvolgens de mogelijkheden, problemen en beperkingen van drie grondvormen van onder-

zoek worden belicht: het experiment, het survey, en het kwalitatieve veldonderzoek. Jammer en volstrekt onnodig is, dat statistische kennis bij de lezer nauwelijks verondersteld wordt, waardoor uiteraard met name de behandeling van experiment en survey gehinderd wordt.

Een leidend methodologisch principe bij de behandeling van het experiment is het uitschakelen van rivaliserende verklaringen. Is dit een wijze van werken die in overeenstemming is met het rechtvaardigingsdenken van de klassieke kennistheorie of hebben wij hier te maken met een uiting van het kritisch-rationalistische denken? Het uitschakelen van rivaliserende uitspraken lijkt meer overeen te komen met falsifiëren dan met verifiëren; dus een vorm van kritisch rationalisme? Daar staat tegenover dat het uitschakelen van rivaliserende uitspraken ook verdacht veel lijkt op het toepassen van de klassieke kennistheorie waarvan een der regels luidt: wijs alle mogelijke alternatieven voor iedere verkregen zekere waarheid af (Ultee, p. 25).

Een netelig dilemma. De uitweg is niettemin tamelijk eenvoudig. Of we nu werken binnen de klassieke dan wel binnen de moderne kennistheorie, altijd is er sprake van een confrontatie van theoretische denkbeelden met de empirie. Ook binnen het kriticisme moet deze confrontatie zoveel mogelijk interpretatie-exclusief zijn. Derhalve: binnen het domein van het empirisch onderzoek geldt 'zekerheid' als regulatief idee (het ideaal van een zo groot mogelijke waarschijnlijkheid), ook wanneer de onderzoeker werkt met de ideeën van de moderne kennistheorie.

Ultee neemt duidelijk stelling tegen de Groot waar deze een pleidooi houdt voor het streven naar zekerheid met betrekking tot wetenschappelijke uitspraken (p. 107). Ik vermoed dat de orthodoxie van Ultee ten aanzien van de moderne kennistheorie hem enigermate het zijdelings uitzicht belemmert.

Omdat de meeste methodiek-boeken sterk gericht zijn op de uitwerking van het regulatieve idee 'zekerheid' – een idee dat zowel in de klassieke als in de moderne kennistheorie van betekenis is – hebben zij in feite geen boodschap aan Popper. Deze conclusie is niet zo maar een open deur, gezien de modieuze trend om ook in eenvoudige methodiek-inleidingen te koketteren met het kritisch rationalisme; overigens maken Orenstein & Phillips zich hieraan *niet* schuldig. Popper begint pas interessant te worden wanneer een gangbare theoretische interpretatie vervangen wordt door een alternatief – op het eerste gezicht wellicht een onzinnig alternatief – dat toch zinnig blijkt te zijn, omdat het de beproeving van een empirische toets blijkt te kunnen doorstaan. De toets zelf moet dan echter zó worden opgezet, dat de onzekerheid over de interpretatie van het resultaat geminimaliseerd wordt.

Het voorgaande geeft overigens wel aan, in welke richting een kritiek op Orenstein & Phillips moet wijzen. Hoe voortreffelijk ook hun bespreking is van achtereenvolgens experiment, survey en veldwerk, toch blijft de keuze tussen deze grondvormen bij hen een zaak waaraan geen theoretische overwegingen ten grondslag liggen. Bij de behandeling van het experiment geven zij geen aandacht aan onderzoekprogramma's waarin theorieën met overschotgehalte (vgl. Ultee, p. 75, 76, 80/81) worden geformuleerd. Ook het survey wordt louter behandeld in termen van observatie- en analyseprocedures; derhalve geen aandacht voor het groeiproces van theorievorming, voor de theoretische achtergronden van de selectie van observatie-eenheden. En hoe fraai ook hun bespreking van het veldwerk als onderzoeksmethode is, toch vernemen we niets over de theoretische noties van het symbolisch interactionisme, b.v. de relatie tussen individu en institutie. Door hun werk nadrukkelijk aan te kondigen als een 'issue oriented approach to methodology' ontnemen zij zich de kans om een aantal wezenlijke theoretische problemen achter het onderzoeksproces te belichten. Bij Orenstein & Phillips ligt de volle nadruk op de minima-

lisering van de onzekerheid omtrent de interpretatie van onderzoeksuitkomsten. Vandaar hun voortreffelijke benadering van zowel de interne als de externe validiteit van het experiment. In het kader van het survey geven zij eveneens ruime aandacht aan dit soort waarnemingshypothesen. In dezelfde lijn ligt hun goede analyse van de vraag in welke mate de veldwerk-onderzoeker 'obtrusive' is en – bewust – mag zijn. Het werk van Orenstein & Phillips is een uitstekende inleiding, maar kan niet alle wensen vervullen.

Tenslotte de studie van Bell & Newby. Dit werk kan niet zonder meer opgevat worden als een vorm van descriptieve methodiek. Weliswaar maken wij kennis met onderzoekers die vertellen van hun onderzoekservaringen, maar het zijn door Bell & Newby geselecteerde onderzoekers. De keuze-criteria worden niet expliciet gemaakt, maar het is duidelijk dat voor de laboratorium-experimentator en voor de geroutineerde surveyonderzoeker geen plaats is ingeruimd. Derhalve is het beschrijvingsveld normatief afgebakend en is ook hier in feite sprake van een normatieve methodiek.

Bell & Newby willen met dit werk aantonen, dat de praktijk van het sociologisch onderzoek nogal afwijkt van de regels die de methodiek-boeken verschaffen; zij willen laten zien dat er een gevarieerd geheel aan methoden is; en tenslotte willen zij de onjuistheid aantonen van de impliciete suggestie van veel methodiek-boeken, nl. dat sociologisch onderzoek 'context-free' is, 'carried out by non-people in non-places' (p. 10).

In de inleiding wordt nogal wat overhoop gehaald. In kort bestek en niet bijzonder diepgaand passeren Wright Mills, Kuhn, Gouldner en Feyerabend de revue. Terwijl Ultee nergens laat blijken ooit enige twijfel ervaren te hebben over de weg die de sociologie heeft te gaan, is de conclusie van Bell & Newby juist bijzonder vrijblijvend: er is sprake van een epistemologische anomie. Deze conclusie is niet alleen vrijblijvend, maar ook onbevredigend: er is geen analyse van taken die sociologen zich stellen, geen evaluatie van bereikte prestaties en niet-gerealiseerde ambities. Gelukkig wordt de waarde van dit boek niet bepaald door de Inleiding.

Als er één bijdrage is waarin het programma van de editors gerealiseerd wordt, dan is het de bijdrage van Rober Moore: *Becoming a Sociologist in Sparkbrook*, het verslag van het onderzoek dat resulteerde in de publikatie: *Race, Community and Conflict*. Niet alleen beschrijft hij kleurrijk de soms penibele situaties waarin hij terecht kwam, maar ook gaat hij in op theoretische uitgangspunten, de wijze waarop hij toegang kreeg tot de lokale gemeenschap, zijn systematische dagindeling, de accuratesse waarmee observaties waar mogelijk gekwantificeerd werden. In zijn methodiek is Moore ook weinig eenkennig; veldwerk en survey-onderzoek worden gecombineerd. Uitvoerig gaat Moore in op de politieke reacties die op de publikatie volgden. Pers, radio en t.v. waren actief. Eveneens actief was de Birmingham Council, die met dubieuze methoden de maatschappelijke discussies n.a.v. dit onderzoek trachtte te blokkeren.

Interessant is tenslotte zijn opmerking over de ontmoediging die hem aanvankelijk bekreop als gevolg van modieuze methodologische discussies. Hij erkent dat het netelige problemen zijn, maar: 'Nonetheless, without solving these problems it is possible to say something significant about what goes on in society. Luckily the majority of the population are unaware that they have problems of intersubjectivity' (p. 99). Het boek van Bell & Newby getuigt van de bruisende dynamiek in de hedendaagse Engelse sociologie. Of het allemaal groei is? In elk geval geen stagnatie.